

Tanítóképzés online – Ének-zenei tárgyak

**Kovács Katalin – Kismartony Katalin – Döbrössy János
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest**

Bevezetés

2020 márciusának idusán, az előrehozott tavaszi szünet idején egy hirtelen, gyors átállásra volt szükség egy olyan helyzetben, amire a korábbiakban nem volt példa. Nem szabad elfeledkeznünk ennek nyomasztó voltáról sem, természetesen nem ideális körülmények között és nem azzal a szándékkal, hogy a félévet így fejezzük majd be (Crawford et al. 2020; Toquero 2020).

A szünet idején az ELTE Informatikai Igazgatósága a Neptun rendszer adatait (ezalatt a kurzusokat és annak hallgatóit értve) hozzárendelte az egyéb online oktatást segítő felületekhez (Canvas, Moodle, Teams). Meggyőződéssel feltételeztük, hogy a személyes kontaktust a lehető legjobban az online órák helyettesítik majd. Így az ELTE TÓK Ének-zenei Tanszékén a Microsoft Teams alkalmazást találtuk legmegfelelőbbnek erre, esetlegesen a Canvas felülettel kiegészítve.

Az ELTE TÓK Neveléstudományi Tanszéke aktuális kutatásának első eredményei, melyek már korábban, 2020. május 21-én a kar honlapján publikálásra kerültek, majd 2020. november 12-én hangzottak el Dr. Serfőző Mónika kutatásvezető (TÁVOK 2020 Kutatócsoport a COVID-19 járvány felsőoktatás-módszertani összefüggéseinek vizsgálatára) előadásában a Magyar Tudomány Ünnepe, a TÓK-on szervezett online konferencia keretében. Itt elmondta, hogy már a fogalmi meghatározás terén egy sajátos fogalmat használtak: vészhelyzet távolléti oktatásra, mert ezt valóban meg kell különböztetnünk egy jól megtervezett, több hónapon át szépen, professzionálisan felépített online kurzustól, távolléti módtól (Serfőző et al. 2020b).

Kutatásuk első fázisában a hallgatókat (2020 áprilisa), majd a második fázisban (június vége-augusztus) a hallgatókat és az oktatókat kérdezték online kérdőívek segítségével, ami a Neptuntól elkülönített felületen (Google Forms) történt, hogy a kitöltők semmilyen pressziót ne érezzenek. A beszámolójuk címe, ami szerintünk különösen a lényegre fókuszál ebben a helyzetben, és ahogy azt a vizsgálat is megerősítette: „Az online térben is az emberi tényező a legfontosabb” – így tehát jó döntés volt részünkről, hogy a személyes kontaktust kerestük csoportjainkkal, hallgatóinkkal.

A kutatásból szintén kiderült, hogy a technikai problémák nagyon jelentősen nem nehezítették ezt a technikai együttműködést, ahogy ezt Dr. Csapó Benő a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézetének egyetemi tanára az Élő bolygónk Online szemle 2020. július 25-i számában is írja (Csapó 2020): „A távoktatásra, otthoni tanulásra való áttérés ugyanakkor több tekintetben is megmutatta a megoldás felé vezető utat. Kiderült, hogy – amennyiben erre megvannak a tárgyi feltételek – a pedagógusok és a diákok rendkívül gyorsan alkalmazkodtak az új feltételekhez, és innovatívan alkalmazzák az informatikai eszközöket. A hagyományos iskola számos tevékenységformájáról kiderült, hogy felesleges, és sokkal hatékonyabb megoldással helyettesíthető.”

A távoktatás előnye hallgatói szemmel leginkább az otthonról tanulás kényelme volt. Ebből adódik, hogy a fejlődés fenntarthatósága, lehetősége a módszerekben kell, hogy megjelenjen.

Mivel a felületeken a válaszok visszakereshetők, „azonnali értekezleteket” lehetett rögzíteni, melyek a Microsoft Stream felületén időlegesen tárolva voltak, vannak. Bármikor használhatók a szinte korlátlan tárhellyel működő OneDrive ELTE felületen az elkészített új feladatkidolgozások, új tartalom, valamint a hallgatói feladatok értékelése.

1. Ének-zenei tárgyak oktatása online

Megpróbáltuk a leghívebben, a kodályi elveknek megfelelően folytatni az oktatást, de engedményeket kellett tenni. A felvett vagy más forrásból közzétett hangzó anyagok az online órák kiegészítőivé váltak, a hallgatói közreműködés pedig közelebb hozta a teljesítendő anyagot saját csoportjaik hallgatótársaihoz, és a tudásuk szintjét emelte.

2. Hangképzés, Zeneirodalom, The Methodology of Singing and Music (Kovács Katalin)

Az általam tanított tárgyak: Hangképzés, Zeneirodalom, valamint az angol nyelvű óvodapedagógus képzésben az Ének-zene és módszertana tárgy.

2.1 A Hangképzés esetén a kurzus hallgatóival egyenként, alkalmanként 15 percet foglalkoztam, úgymond „chat hívásban”, és készítettem számukra egy gyakorlatsort a beszéd bemelegítésére, amelyből természetesen már néhány a jelenléti oktatás esetén ismert volt, valamint a dalok zongorakíséreteit hangfájlban rögzítettem egy „tanulói fázisra” majd egy „előadás szintjére”, és a csoport oldalára, az osztályanyagokba feltöltöttem, hasonlóan a dal kottájához.

2.2 A Zeneirodalom tárgy esetén a feldolgozott anyag átbeszélését követően PPT elkészítését kértem, mely a gyermekek számára egy összefoglaló az adott korszak lényeges műfajairól, zeneszerzőiről. Ezt természetesen a bécsi klasszika segíti a legjobban, mivel a hallgatók többsége a hangszerek oldaláról közelítette meg a szimfónia, szimfonikus zenekar megismerését a gyermekek számára. A zenehallgatás is tudott működni, mivel a képernyőmegosztás során (számítógép hangok bekapcsolásával együtt) az adott gépről vagy internetes felületről lehetett kiváló előadású műveket felhasználni.

2.3 Az Ének-zene és módszertana tárgy esetén a mondókákról, dalokról videó- és hangfájlokat egyaránt készítettem, ezek szintén feltöltésre kerültek, és képernyőmegosztás segítségével láthatóak voltak számukra, illetve otthon tudták gyakorolni azokat. Különösen előnyös volt a magasabb hangindítás szempontjából a hangfájlokon rögzített dalok éneklése a kottában leírt kezdőhangra, mert a jó éneklési képességekkel rendelkező hallgató számára egyértelművé vált ebben a helyzetben a dalok kezdőhangjának fontossága, a kevésbé jó képességű hallgatók viszont törekedtek ennek „eltalálására”, mivel más közösségi vagy egyéb lehetőségük nem volt a gyakorlásra.

A furulyafogásokat videóra rögzítettem az egyes dalok esetében, de volt olyan, amikor csak az ABC-s neves éneklést hallották és az ujjfogásokat látták hozzá. A mondókák kapcsán az egyenletes mérő kialakítása során a helyben járás, illetve a nagy mozgások érzékeltetése a különböző testrészekben volt a mérvadó. A közösségi “szellemet” a zenei mondatok improvizálása (kérdés-felelet) tudta játékosabbá varázsolni.

3. Ének-zene és tantárgy-pedagógiája, Vegyeskar, Énekes-zenés játékok (Kismartony Katalin)

A következő tantárgyak nagyon különböző megközelítést igényeltek, mert a képzés állandó kurzusai mindenki számára kötelezőek, a vegyeskar az szabadon választható, és az Énekes-zenés játékok pedig egy új tantárgy.

3.1 Az Ének-zene és tantárgy-pedagógiája 2. félévét vizsgával zárjuk, a 4. félévet gyakorlati jeggyel; ez azt jelenti, hogy a vizsgával záruló félév előtt kicsit több idő volt a felkészülésre, mivel nem kellett gyakorlati jegyet adni a félév befejezése előtt. Mindig alapfeladat, hogy bizonyos számú, a különböző iskolai évfolyamok legjellemzőbb dalait

kézjellel és lábmérővel is kell tudnia a hallgatóknak azon kívül, hogy szépen, szöveggel is elő kell tudniuk adni a dalokat fejből. Emellett a furulyázásban is előbbre kell lépni, kottaolvasásban is haladni kell, valamint a kétszólamú éneklés képességét is egyre magasabb szintre kell hozni. A második félév kibővül elméleti ismeretekkel és kottázással is.

A Teams Osztályanyagokba csak az oktató tehet be dallistát, vizsgatételeket, amit a hallgatók láthatnak. Ide el lehetett helyezni a korábbi években a hallgatóink részéről oly nagyon óhajtott felénekelte dalokat segítségül szolmizálva, mérővel és első versszakkal, amit elsősorban a hangfájlok terjedelme (többlépcsős küldési folyamat) és az oktató teherbírása is indokolt. Ez a jelenléti képzéssel és a kodályi elvekkel szembe megy, előnyeit és hátrányait tapasztalhattuk. Előnye, hogy fontossá lett és példává a későbbi tanítóknak, hogy az optimális kezdőhangot tartva a megfelelő, lassú tempójú mérő ütés, majd énekes rajta után kezdődjön a kézjeles éneklés. Sajnos nem lehetett megvalósítani, hogy a csoport azt énekelje, amit a majdani tanító mutat kézjellel (kijelölt és kívülről megtanult dalok), pedig az mindig előremutató, ha valóban olvassák a kézjelet. A kétszólamú éneklés még a felelgetős formájában sem valósulhat meg a különböző internetes adottságok okozta késések, visszhangosság, stb. miatt. Így az a kompromisszumos “megoldás” győzedelmeskedett, amit dalkincsbővítésnek is nevezhetnénk, hogy a fődallamot kellett megtanulni a hallgatóknak, amihez a tanításuk során, ha a gyerekeknek is megtaníjták a dallamot, hozzájátszhatják hangszeren vagy hozzáénekelhetik a kísérő szólamot. Fontos tanulság lehet a számukra, ha nem azonos szólamban fordul elő a fő dallam, tudniuk kell, hol a kíséret.

A hallgatók is feltölthetnek bármit az Osztályanyagok alá, de ez mindenki számára hozzáférhető és módosítható is, így pl. az óra elméleti részének saját értelmezésű összefoglalását, ahol elég sok rossz értelmezést találtam és belevittem, pl. piros színnel, amit meg is köszöntek. Az „azonnali értekezlet”-tel indított órán a társak hiányzó kottáját óra alatt is befotózták gyors segítségül.

A kottaolvasásra a nálunk használt Dalgyűjtemény megadott számozású dalaiból volt lehetőségük a hallgatóknak megadott számút választani. Jelenléti órákon a zömét át tudtuk énekelni, tanácsokat tudtam adni, hogyan válasszanak. Ezt két lelkes hallgató teljesen kivette a kezemből úgy, hogy az egyikük kottairó programmal helyesen lekottázta a húsz dalt, amit ő válogatott össze, aláírta a szolmizációs hangokat, a másikuk felénekelte a kottaolvasásban gyengébb hallgatók számára külön hangfájlból ezt a válogatást. Ez sem fejleszt úgy, mint egy saját maguk által megküzdött válogatás, esetleg furulyás segítség saját maguknak, de sokkal jobb, mint ha el kellett volna hagyni ezeket a dalokat teljesen.

A furulyázást úgy támogattam, hogy külön feltöltöttem az ABC-s hangokat Word-ben és hangfájlból, ahogy szólnak a dalok (lassú tempóban). Így is maradt saját gyakorlásra elég alkalmuk.

Az internet adta lehetőségek jelenleg a közös éneklést nem teszik lehetővé. A képpel és hanggal bejelentkezés gyengíti a kapcsolatot, ezért más tárgyakat tanító kollégáknál hozzászórtak a hallgatók, hogy lenémított mikrofonnal jelentkezzenek be videó nélkül, így a monogramjaikat és esetleg profilképeiket láttam az óráink egész ideje alatt. Külön kérésre néhányan bekapcsolták a képet is, ami sokkal személyesebbé tette az órákat egy-egy fejbőlintás nyomán. Láthattam a képernyőn a kézjeleket, az artikuláció késését is, de ez arra sarkallt engem, hogy egy óra folyamán többször is megszólítsam egyenként a hallgatókat pl. Énekes köszönés vagy énekes névsor egyenkénti visszaénekeltetésével. Alkalmanként szóbeli kérdéseket is tettem fel, ezt kicsit az is indokolta, hogy megtudjam, csak bekapcsolták-e a gépet, vagy valóban részesei-e az órának. Ez az újfajta személyesség gazdagította az eddigi óráim megszokott formáit.

3.2 A Vegyeskar lényegében szólampróbává lett, de együtt gondolkodtam a hallgatókkal. Az eredmény szerintem nagyszerű lett a lehetőségekhez képest. Egy szoprán a testvéreit bevonva felénekelte a szólamok legtöbbszörét. Ami nagyobb segítség volt, hogy a

kórusművet is, így lehetőség volt arra, hogy mindenki egyénileg, saját tudását felmérve döntsön, hogy a szólamot gyakorolja egyedül, vagy valamelyik másik szólamhoz éneklie a sajátját. Ezt a „próbán” is rendszeresen javasoltam, miután egyedül ültem a képernyő előtt, és nem hallottam senkit, csak, amikor egyenkénti éneklésre kértem a hallgatókat.

Kodály Ének Szent István királyhoz (fiúvegyeskari változat) kórusművét két, eltérő felfogásban találtam meg a YouTube-on. Az „irányítás átadása” lehetőséggel az egyik basszus indította el képernyőmegosztással, és ő is tanított meg erre. A számomra magas szólamot más énekelte „elő” a szólamtársaknak. Nagy tapasztalat volt, amikor félve, mégis büszkén beismerték egyesek, hogy hol hibáztak, de visszataláltak egy másik ponton. Irányt adott a következő néhány perc próbájának. Egy számítógépen gyakorlott (basszus szólamú) hallgató a távolból küldött szólamot össze tudta játszani a saját hangjával, és fel is tudtuk tenni az így „keletkezett” kórusművet a közös tárhelyre.

A legjobb része volt a próbának, hogy egyenként megszólítottam az énekeseket a névsorolvasás részeként kérdező, hogy melyik mű, ének ragadta meg őket a mai napon, és valahogy mindegyik volt kedvenc, a nehezek is, a nem mutatósak is. Ennek éreztem a nevelő erejét. Soha kóruson nem szólítottam eddig meg embereket ezekről, meg kellett tanulnom, hogy nemcsak a harsány énekesek véleménye létezik, és szeretik a hallgatók, hogy rendszeresen megnyilvánulhattak (mialatt az én hangom pihent). (Nagyon örültem, hogy a nevek ezen a felületen mindig látszottak, így könnyebb volt megszólítani őket.)

3.3 Az utolsó félév új nevű tárgya, az Énekes-zenés játékok. Az első levelezős alkalmat még élő órán tarthattam az egyik csoportnak. Ennek összefoglalóját sok linkkel megírtam, de nem lehetett játszani és két szólamban hangoztatni semmit a Teams-en keresztül. Az eredeti elképzelésem az volt, hogy minden hallgató az öt lehetőségből egyet élő/jelenléti megvalósításra válasszon, egyet pedig írásban kidolgozva adjon le nekem. Ez teljesen felborult, de a legjobb élményem ehhez az óratípushoz kapcsolódik.

Az öt lehetőség a következő: játékfűzés (középső megtanítása a csoportnak) irányítása, három quodlibet saját megtalálása vagy három megfelelő osztinató megalkotása iskolai énekkönyvekben található dalokhoz. A negyedik egy választott zenemű meghallgattatásának folyamata egyre mélyebb zenei természetű kérdés megfogalmazása megfigyeltetesként egy bizonyos osztály számára, és az utolsó lehetőség egy alternatív módszer bemutatása (Kokas, Sárosi, Orff, Dalcroze, Willems...) és összevetése a kodályi elvekkel. Mindig követelmény maradt, hogy hiteles, mértékadó forrás legyen beadott anyagaik hátterében, Nagyon sok levelezés, visszajelzés, kérdések megválaszolása után a konzultációk komoly szakmai beszélgetésekké lettek.

4. Ének, szolfézs-zeneelmélet, Karvezetés, kórushangképzés, Zongora, partitúraolvasás, Női kar (Döbrössy János)

Tapasztalataimat négy tárgy kurzusain keresztül szeretném megosztani: Ének, szolfézs-zeneelmélet V. – benne a zárásért a szigorlatra való felkészítéssel –, Karvezetés, kórushangképzés II., Zongora, partitúraolvasás III. és a Női kar, melynek 63 tagja volt.

4.1 Talán legkevésbé problémás, így legsikeresebbnek is nevezhető a Zongora kurzus, mely most nem egy tanórára beosztott 4 fő volt, hanem egyenként egyeztetünk időpontot a Teamses felületen. Az anyag elvégezhető volt, az oda-vissza kommunikáció – a hálózat minőségétől függően – működni tudott. Az anyagból kimaradtak viszont a négykezesek, mert több hangsáv egyidejű átvitelére már nem képes a rendszer. A teljesség kedvéért egy-egy alkalommal hang-, illetve videófelvételt is kértem tőlük, így biztosabb a zenei hangzás.

4.2 A **Karvezetés** már bonyolultabb volt, a magyarázatokat videóval tettem teljessé, viszont így nem tudtam zongorán megszólaltatni a műveket, csak előre felvett “alap” segítségével. A hallgatók ellenőrzéséhez is ezt kellett tenni, az elküldött alap “irányítása” lett a feladat, bár ebben az esetben épp fordított lett a helyzet, nekik kellett igazodni ehhez, nem

pedig vezetni. Az egyszólamú daloknál kicsit könnyebb volt, mivel saját énekükkel teheték életszerűvé. A beszámoló is kettős volt, a dalokat énekelve, a bicíniumok esetében alap segítségével készítettek videófelveteleket. Ennél a kurzusnál tehát már érzékelhető a helyzet kissé elzeneietlenedése, hiszen nem egymást vezényelték, hanem a mozdulatok technikájának elsajátítását mutathatták be. Természetesen az apró technikai részletek egyenkénti ki- és begyakorlása működőképes, de a zenei folyamatok gyakoroltatása jóval nehezebb.

4.3 Az eddigiek alapján mondhatjuk, hogy vegyes kép jellemezte a **Szolfézs-zeneelmélet** kurzust. A személytelenséget és az oda-vissza kommunikáció hiányát csak egyéni, azaz “egycsatornás” módon lehetett részben kiküszöbölni – ének-zongorás feladatok, összhangzattan példák játéka segítségével –, de a kétszólamú és csoportos feladatoknál már csak a belső hallásban lehetett bízni, sem ők nem hallhatták egymást, sem én. Persze a kották, hangzó anyagok, feladatok feltöltése enyhítő körülmény a feljátszott dalkíséretekkel, vagy a többszólamú énekléshez a másik szólam feljátszása könnyíthette a gyakorlásukat, de azért az igazi óra “íze” egész más volt élő kontaktus hiányában. A dallamírás is önálló, közvetlen segítséget nélkülöző feladattá alakult, aminek, persze lehet előnye is bizonyos fokig. Az elkészült írásművek feltöltése és javítása külön eseményné változott a hagyományos órai munka helyszíni ellenőrzése helyett.

Sok szép pillanat létrejött azért így is, de az igazi zenélés élménye jelentősen csorbult, jó esetben egyirányú érzékeléssé változott a hallgatók esetében, gondolok az általam kísért dalok éneklésére közösségi élmény nélkül, de legalább otthoni “magányukban” valami mégis juthatott nekik.

Ilyen feltételekkel a szigorlatot vagy nagyon csökkentett tartalmúvá (és értékűvé) és nehezkésen megoldhatóvá, sőt bizonyos feladattípusok esetében lehetetlenné tette volna az online felület. Bízva abban, hogy a nyár végén élőben megoldhatjuk mindezt, engedélyt kértünk és kaptunk a szeptember eleji “élő” vizsgára. Példánkat más tanszékek is követték, így nem kuriózumként kezeltek bennünket.

4.4 Az **Énekkar** az én felfogásomban nem egyénileg betanult és felmondott szólamok “összeengedése”, akármilyen szépen is, hanem élő, egymáshoz érzékenyen illesztett hangok hangzásának formálása az adott pillanatban. Főleg a mi esetünkben, ahol a valamelyes gyakorlattal rendelkezők mellett akár teljesen gyakorlatlanok is bőven alkotják az éppen most 63 fős együttest (előző félévben 94 volt). Őnekik van a legnagyobb szükségük nem csupán arra, hogy személyesen segítsék, hanem hogy a többiek “vigyék”, azaz a többszólamú műveknek egyre biztosabb előadóivá lehessenek, így valósítva meg a kodályi elképzelést, mely szerint a kórusban kisebb bizonytalanságaik is megszűnhetnek a próbák során, amit egyéneknél nem biztos, hogy meg tudnának tenni. Így ők is aktív részesei lehetnek a legszebb zenei előadói élményeknek, amire, hasonlóan sok más amatőr kórushoz, eljuthatnak a tízegynéhány próba alatt.

Mint eddig is, mentve a menthetőt, változatos módon, ám visszacsatolás nélkül gyakoroltattam a szólamokat, a többszólamúság élményét a többi szólam hozzájátszásával biztosíthattam, csak én maradtam ki abból, hogy – hallva az éneklést – formálni tudjam a hangzást. Ők pedig, főleg a gyakorlatlanabbak, a közösségi élményből, illetve a szólamtársak egymást erősítő erejéből maradtak ki, ráadásul éneklésük közvetlen kontrollja nélkül. A változatosságot avval is biztosítottuk, hogy az ügyesek, vállalkozó szelleműek által felénekelte szólamokhoz illeszthették a sajátjukat, sőt, saját másik kórusom korábbi felvételeit felhasználva a művek valódi hangzásáról legalább képet kaphattak, ahhoz csatlakozhattak, de csak “fül után”, nem karnagyai irányítással ott, közösen létrehozva.

Ekkora létszámmal az egyéni számonkérés sem volt élőben megvalósítható, amire online módon nincs is feltétlen szükség, így videófelveteleket kellett készíteniük, itt is alap segítségével. A felvételek is a fentieket igazolták: akik gyakorlottabbak és jobb képességűek,

nagyon szép produkciókat készítették, a gyengébbeknél pedig pont az egymást segítő szólam-vivőerő hiányzott.

Mindebből tanulság, hogy legalábbis a jelenlegi technikai színvonalon, ahol egyszerre csak egy “csatorna” átvitelére van lehetőség, kiszolgáltatva az Internet sebességi korlátainak is, az igazi élő zenélést csak nagyon lebutítva tudjuk valamelyest pótolni. Bizonyára lehetne sokmillió eszközzel és a jelenlegi sávszélesség többszörösével ezen részben javítani, de mégiscsak az a legfontosabb megállapítás, hogy az ember közösségi lény, s ennek a közösségnek talán legszebb megnyilvánulása az együttműködés.

Összegzés

Eddigi oktatásunk középpontjában a tananyag átadása volt, ami leginkább a (sok) feladat leküzdését jelentette, oktatói szemmel a felületekhez való alkalmazkodás megvalósításával, valamint a rugalmasság, türelem a hallgatók esetleges korlátozott lehetőségeivel szemben és az állandó változás lehetőségei. A digitális oktatás inkább a szemléletváltásról és nem annyira a technológia használatáról szól. A kreativitást és kritikai gondolkodás képességének átadását helyezi az oktatás középpontjába (Serfőző et al. 2020a).

Tehát a tanulás élménye, értéke mindenképpen egyfajta önszabályozott tanulás felé tolódott el, ahogy a korábban említett Dr. Csapó Benő írása szintén kitér erre (Csapó 2020): „Az utóbbi évtizedekben az oktatás legfontosabb fejlesztési törekvései a tanulás személyre szólóvá tételére összpontosulnak. Ennek lényege az, hogy minden diák azt tanulja, amit még nem tud, és ne tanítsunk nekik olyasmit, amire még nincsenek felkészülve. Mivel a gyerekek nagyon különbözők, az uniformizált tömegoktatás nem tud megfelelni a sokféle egyéni igénynek. A mostani távoktatás felszámolta a hagyományos, frontális osztálytermi tanítást, és utat nyitott a különböző, progresszív módszereknek. Az infokommunikációs technológia lehetővé teszi a tanítás egyéni igényekhez igazítását, és az iskola nélküli tanulás megmutatta a differenciálás különböző lehetőségeit.”

Így a motiváció és a kreativitás fontosabb lesz a szigorúan vett intelligenciánál és tárgyi tudásnál. A gondolkodás erőfeszítése szabaddá tesz minket. A koronavírus pszichológiájaként a passzivitással szemben a kezdeményezőkétség legyen a mérvadó. A probléma megoldásával, ami erősíti jellemünket, felülemelkedhetünk a nehézségeken, és ehhez az ellenálló-képességhez erős érzelmi kapcsolatokkal kell rendelkezünk, s nem mellesleg a közösség ereje is vízvázasztó lehet (Cucci 2020).

Így a tanulás-tanítás kultúrájáról vagy az ahhoz való viszonyunkról érdemes elgondolkodnunk. Az egyértelműbb követelmények, értelmes-értékes feladatok kellően informatív megfogalmazása és a kurzusok adaptálása az új helyzetre sokszínű kommunikációt kíván meg az oktatásban (Saleh et al. 2020; Bashl et al. 2020).

Irodalom

Bashl, P.–de Silva, Ch.–Bhattacharjee, S.–Stone, H.–Doolan, C.–Chughtai, A. A.–MacIntyre, C. R. 2020. Droplets and Aerosols Generated by Singing and the Risk of Coronavirus Disease 2019 for Choirs. *Clinical Infectious Diseases* <https://doi.org/10.1093/cid/ciaa1241> (letöltve: 2020.12.08.)

Cucci, G. SJ. 2020. A koronavírus pszichológiája. *Embertárs* 18: 3–13.

Crawford, J.–Butler–Henderson, K.–Rudolph, J.–Glowatz, M. 2020. COVID–19: 20 Countries' Higher Education Intra-Period Digital Pedagogy Responses. *Journal of Applied Teaching and Learning* (JALT) 3(1): 9–28.

Csapó B. 2020. Oktatás és fenntartható fejlődés: A tantermen kívüli digitális munkarend tanulságai. *Élő bolygónk Online Szemle*. https://www.elobolygonk.hu/Innovativ_trendek/Jovomuhely/2020_07_25/oktatas_es_fe

„Kizökkent világ” – Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem “normális”,
nem kiszámítható jelenségek korszaka?

XXIV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete

nntarthato_fejlodes_a_tantermen_kivuli_digitalis_munkarend_tanulsagai (letöltve:
2020.11.06.)

Saleh, A.–Mujahiddin, M. 2020. Challenges and Opportunities for Community Empowerment Practices in Indonesia during the Covid–19 Pandemic through Strengthening the Role of Higher Education. Budapest International Research and Critics Institute (BIRCI-Journal): *Humanities and Social Sciences*, 3(2): 1105–1113.

Serfőző M.–Aggné P. V.–Bajzáth A.–Böddi Zs.–F. Lassú Zs.–Golyán Sz.–Kolosai N.–Rádi O.–Sándor M.–Svraka B. 2020a. Az online térben is az emberi tényező a legfontosabb. <https://www.elte.hu/content/az-online-terben-is-az-emberi-tenyezo-a-legfontosabb.t.21180> (letöltve: 2020.11.06.)

Serfőző M.–Aggné P. V.–Bajzáth A.–Böddi Zs.–F. Lassú Zs.–Golyán Sz.–Kolosai N.–Rádi O.–Sándor M.–Svraka, B. 2020b. Távok 2020 a Civil szemlében. <https://www.elte.hu/content/tavok-2020-a-civil-szemleben.t.22168> (letöltve: 2020.11.06.)

Toquero, C. M. 2020. Challenges and Opportunities for Higher Education amid the COVID–19 Pandemic: The Philippine Context. *Pedagogical Research* 5(4): 1–5.